

УДК 82-6:81'37

Іванна Котяш

СЕМАНТИКА ПИСЬМЕННОЇ ЕПІСТОЛЯРІЇ

У статті розроблено теоретичну модель функціонально-семантичної організації письменницького епістолярію, яка врахує її основні типологічні ознаки: тип жанрової належності, характер тематичної спрямованості, форму комунікативної стратегії, принципи композиційної організації, своєрідність мовленнєвого оформлення.

Ключові слова: епістолярій, письменницький епістолярій, функціонально-семантична організація, теоретична модель.

В статье разработана теоретическая модель функционально-семантической организации писательского эпистолярия, которая учитывает ее основные типологические признаки, такие как тип жанровой принадлежности, характер тематической направленности, форма коммуникативной стратегии, принципы композиционной организации, своеобразие языкового оформления.

Ключевые слова: эпистолярый, писательский эпистолярый, функционально-семантическая организация, теоретическая модель.

This paper developed a theoretical model of functional-semantic organization epistolary writer that will take into account its basic typological features, such as the type of genre affiliation, the nature of thematic focus, a form of communication strategy, principles of composition, identity and language processing.

Key words: correspondence, epistolary writer, functional and semantic organization of the theoretical model.

Значна і, можливо, найбільш цікава інформаційна частина епістолярного простору людського суспільства – це письменницький епістолярій. Як повноправна складова літературного процесу тієї або іншої історичної доби, письменницький епістолярій часто стає унікальним, першовартісним джерелом інформації не лише про біографічні віхи життя письменника, але й, що головне, значно розширює наші уявлення про внутрішній світ митця, його ідейні та естетичні погляди, індивідуальні особливості художнього мислення, розкриває секрети письменницької лабораторії, творчі стимули, реконструює обставини та деталі праці над літературними творами.

Письменницький епістолярій суттєво відрізняється від загального епістолографічного феномену, звичайного побутового листа, тому що це більш складний і багатофункціональний семантичний феномен, який вбирає у себе звичайне приватне та офіційно-ділове листування; листування, яке, крім простого обміну інформацією, містить також прямий чи опосередкований вияв авторської свідомості у тій чи іншій її формі (мемуарно-автобіографічній, літературно-критичній, публіцистичній); листування, яке містить авторську настанову на художньо-значиме оформлення повідомлюваних фактів.

Загалом ж доводиться констатувати, що навряд можливо розробити вичерпну класифікацію всіх типів та різновидів письменницького епістолярію. У відомій монографії, присвяченій проблемам письменницького епістолярію, В.Кузьменко зазначає: «Незважаючи на те, що студії сучасних західноєвропейських учених, як і низка праць російських дослідників, свідчать про досить активне вивчення національних епістолярних спадщин, брак теорії епістолярію в українському літературознавстві дуже відчутний. Досі не завершена дискусія: листи – це художня література чи ділова? Нерозробленість питання стримує не тільки теоретичні пошуки, а й гальмує процес опису епістолярних текстів як явища культури. Наукові студії, які маємо нині, йдуть у руслі тематичних класифікацій, що були розроблені ще античною теорією (лист дружній, любовний, фіктивний і т.д.), або – у руслі формальних, що бачимо в І.Сікутріса. Проте і тематична, і формальна класифікація не дають повного уявлення про приватний письменницький епістолярій. Отже, варто шукати інші підходи, які наблизили б науку до розв'язання цієї проблеми» [4, с. 299–300].

Водночас, варто констатувати, що, попри значну кількість дослідників і численні звернення до вивчення питань про письменницький епістолярій (М.Бахтін, Л.Вашків, В.Кузьменко, Ж.Ляхова, Г.Мазоха, Л.Морозова, Н.Павлик, М.Коцюбинська, М.Алексєєв), у літературознавстві все ще залишається багато проблем, які потребують ретельного аналізу, залучення нових літературних методів та підходів. До таких матеріалів, передусім, належить теоретична модель функціонально-семантичної організації письменницького епістолярію. Функціонально-семантична організація тексту – це узагальнена, абстрагована модель побудови певного типу тексту, його внутрішніх компонентів та системи смислових взаємозв'язків між ними.

Мета нашої розвідки полягає у тому, щоб дослідити функціонально-семантичну модель письменницького епістолярію, окреслити структуру листа у вигляді сукупності його семантичних ознак, які є для нього найбільш функційно-значимими і складають усталено-нормативну типологічну основу.

Специфіку функційно-семантичної організації письменницького епістолярію визначає сукупність таких взаємозв'язаних семантичних ознак: тип жанрової належності; характер тематичної спрямованості; форма комунікативної стратегії; принципи композиційної організації; своєрідність мовленнєвого оформлення. А зараз з'ясуємо, у чому полягають особливості тієї чи іншої семантичної ознаки письменницького епістолярію.

У межах типології жанрової належності письменницького епістолярного тексту доцільно говорити, очевидно, про дві її основні узагальнені форми: а) загальнолітературну жанрову належність епістолярного тексту і б) конкретну жанрову форму (модифікацію), якої надано листу.

Загальнолітературна жанрова належність епістолярного тексту передбачає віднесеність цього типу тексту до однієї з трьох – приватної, публіцистичної або художньої – форми вияву авторської свідомості, авторської настанови та сфери використання листа.

Відповідно, *приватний лист* можна визначити як епістолярний текст, який не має наперед заданої авторської настанови на потенційне оприлюднення, адресований конкретній особі або офіційній установі й тематично локалізований в межах обміну такою інформацією, що не розрахована на широкий суспільний загал, має особистісний утилітарно-прагматичний або духовно-екзистенційний характер і відображає погляди, переконання, смаки автора в якнайширшому спектрі питань, котрі охоплюють усі сфери людської життєдіяльності. *Публіцистичний лист* – це лист із заданою наперед настановою на оприлюднення (фактичне або потенційне), розрахований на реакцію широкого суспільного загалу і написаний з метою вплинути на формування громадської думки щодо злободенних питань суспільно-політичного та культурного життя. *Публіцистичний лист*, як правило, пишуть у формі так званого відкритого листа. *Художній лист* – це лист, у якому, крім власне аналітичної або морально-дидактичної функції, є авторська настанова на естетичне сприйняття повідомлюваних фактів. Автор такого листа, як правило, не виключає можливості його потенційного оприлюднення.

Конкретну жанрову форму (модифікацію), якої надано листу, обумовлює характер стосунків між дописувачами, функціонально-тематична спрямованість епістолярного тексту та його емоційна модальність.

Виділяють три основні жанрові модифікації *приватного листа*: 1) офіційно-діловий; 2) родинний; 3) інтимно-товариський. Жанрові модифікації *публіцистичного листа* доцільно виокремлювати: по-перше (за характером стосунків між дописувачами), на індивідуальні, написані від імені одного автора, та колективні, написані від імені групи авторів; по-друге (за характером функціонально-тематичної спрямованості), на листи, які порушують злободенну суспільно-політичну, морально-етичну та культурологічну проблематику.

Виділити та чітко структурувати жанрові модифікації *художнього листа* досить проблематично, як з огляду на недостатню дослідженість його теоретичних та історичних аспектів, так і в силу його «протейності» та політематичності. З формального погляду можна говорити про віршовану та прозову форми такого листа, наративну (у вигляді оповіді, й навіть сюжетної) та описову, з погляду тематики – на мемуарну, мемуарно-автобіографічну, пейзажну (описи природи), автокритичну (описи літературно-творчих процесів) тощо.

Критерієм для виділення окремих жанрових модифікацій у межах усіх трьох типів листування – приватного, публіцистичного і художнього – може слугувати також і явище міжжанрової дифузії, тобто взаємодії різних літературних жанрів і їхнє взаємопроникнення.

Характер тематичної спрямованості функційно-семантичної організації епістолярного тексту визначають чотири основних тематичних модуси, які охоплюють усі основні типи (приватну, публіцистичну, художню) жанрової належності письменницького епістолярію: а) літературно-біографічний; б) автобіографічний; в) теоретико-літературний; г) культурно-історичний.

а) Літературно-біографічний модус. Характер цього тематичного модусу визначає широке коло питань, пов'язаних із різноманітними сферами приватного життя та професійної діяльності письменника. Літературно-біографічний модус у письменницькому епістолярії представлений найбільш широко. Як зазначає Г. Мазоха, «кількісно найбільшою є група письменницьких листів із монотемою «приватне життя» завдяки довготривалості та регулярності епістолярної комунікації між членами родини та свідомому ставленню з боку адресатів до збереження кореспонденції відомого родича. Відсутність соціальної дистанції як визначальна риса концепції адресанта цієї групи листів суттєво розширює їхню предметно-тематичну змістовність і водночас з тим сприяє збереженню відвертості як складової модальності адресанта» [7, с. 31].

б) Автобіографічний модус пов'язаний із такою формою викладу епістолярного матеріалу, коли вона набуває характеру хронології та поглибленої деталізації фактів щоденного життя письменника, ретельної фіксації змін в емоціях, враженнях, самоаналізу психологічних станів, екзистенційних та філософських узагальнень щодо власної життєвої долі, стосунків із колом близьких людей, суспільним оточенням, рефлексії щодо деталей власної поведінки в тих або інших ситуаціях та ретроспективного звернення до епізодів минулого з метою їх глибшого осмислення та переосінки з позицій теперішнього досвіду.

в) Теоретико-літературний модус пов'язаний із фіксацією автором фактів власної літературної творчості, зокрема, творчих задумів, мотивації звернень до тих або інших суспільних проблем, які порушено у творах письменника, ідейних тенденцій, естетичних поглядів, уподобань, причин використання тих або інших літературно-художніх засобів та прийомів, специфіки розуміння та інтерпретації сюжетних колізій, конфліктів, проблематики власних творів, спроби літературної самохарактеристики, ідентифікації власного місця та значення в літературно-історичному розвитку. З іншого боку, цей тематичний модус поширюється і на висловлені в листуванні письменника критичні зауваження щодо творчості інших митців, оцінка їх загалом або окремих їхніх творів, зіставлення власного світогляду та естетичних уподобань з творчим досвідом інших письменників, констатація ідеологічного або естетичного протиставлення, єднання, творчого змагання, оцінки поточного літературного процесу, огляди нової літератури тощо.

г) Культурно-історичний модус співвіднесений із роздумами автора з приводу долі або внеску в суспільний розвиток визначних чи відомих політичних, державних, громадських діячів, представників літератури, культури, науки, оцінки тих або інших резонансних подій, їхнього місця в житті суспільства та історії його розвитку, констатація морально-етичної та громадської позиції письменника, концептуальні політичні, культурологічні, філософські узагальнення тощо.

Водночас, слід констатувати, що поділ тематики письменницького епістолярію на окремі, функційно-локалізовані модуси є досить умовним, оскільки елементи різних тематичних модусів можуть бути представлені й у межах одного листа. Тому радше говорити про тематичні тенденції, а не закономірності, хоча, з іншого боку, певні тематичні елементи в тому або іншому листі завжди будуть домінувати.

Форма комунікативної стратегії письменницького листа в загальній функційно-семантичній організації епістолярного тексту виявляє себе, по-перше, як специфічний комунікативний діалог між адресантом (автором листа) та адресатом (його отримувачем), по-друге (передусім це стосується художнього листування і частково публіцистичного), як певний тип естетично значимого осмислення та оформлення повідомлюваної інформації засобами художнього зображення. Таким чином, елементами того або іншого типу комунікативної стратегії письменницького епістолярного тексту є: а) образ автора; б) образ читача (адресата); в) літературно-стильова організація (з настановою на більшу або меншу міру естетизації викладеного матеріалу).

Принципи композиційної організації письменницького епістолярного тексту частково спираються на розроблені ще в античні часи усталені канонічні форми. З іншого боку, композиція письменницьких епістол, як правило, не має ознак жорсткої структурованості, натомість у них часто спостерігаємо дифузія, взаємонакладання структурних елементів, порушення їх послідовності, немотивовані структурно асоціативні тематичні відступи від «генеральної» сюжетно-композиційної лінії. Найчастіше композиція письменницького листа обумовлено психологічним настроєм письменника, мірою його духовної спорідненості з адресатом, тематичною специфікою повідомлюваної інформації.

Мовленнєву своєрідність епістолярного тексту обумовлює: концентрованість словесного обсягу, специфічна комунікативно-діалогічна спрямованість, особливості мовленнєвої інтонації.

Отже, у процесі дослідження функційно-семантичної організації письменницького епістолярію слід зазначити, що він суттєво відрізняється від загального епістолографічного феномену звичайного побутового листа. Специфіку функційно-семантичної організації письменницького епістолярію визначає сукупність таких типологічних ознак: тип жанрової належності; характер тематичної спрямованості; форма комунікативної стратегії; принципи композиційної організації; своєрідність мовленнєвого оформлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахтин М. М. Автор и герой: к философским основаниям гуманитарных наук / М. М. Бахтин. – СПб. : Азбука, 2000. – 336 с.
2. Вашків Л. П. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі / Л. П. Вашків. – Т. : Поліграфіст, 1998. – 122 с.
3. Коцюбинська М. Х. «Зафіксоване і нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість М. Х. Коцюбинська. – К. : Дух і Літера; Х. : Правозахисна група, 2001. – 300 с.
4. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х років ХХ ст. / В. І. Кузьменко. – К. : НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 1998. – 305 с.
5. Ляхова Ж. Т. Історія української епістології: дослідження та видання епістолярної спадщини / Ж. Т. Ляхова // Слово і час. – 2006. – № 6. – С. 70–81.
6. Мазоха Г. С. Теоретичні засади дослідження письменницького епістолярію / Г. С. Мазоха // Актуальні проблеми слов'язознавства: зб. наук. пр. у 2 ч. – К. : Київський славистичний університет, 2004. – Ч. 2. – С. 97–105.
7. Мазоха Г. С. Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття: жанрово-стильові модифікації : монографія / Г. С. Мазоха. – К. : Міленіум, 2006. – 344 с.
8. Морозова Л. І. До проблеми розмежування листа як первинного мовленнєвого жанру й епістолярної форми як художнього прийому (на основі концепції М. Бахтіна про первинні і вторинні мовленнєві жанри) / Л. І. Морозова // Наук. пр. Кам'янець-Подільського ун-ту. Сер. «Філол. Науки». – 2005. – Вип. 10. – С. 177–184.